

Η ΕΠΟΧΗ μας είναι η εποχή των χαμένων ψευδαισθήσεων. Είμαστε υποχρεωμένοι σε ένα είδος ριζικής αμφιβολίας. Μ' αυτή την έννοια διανύουμε μία εννοϊκή περίοδο, ιδιαίτερα μάλιστα εδώ στο Βερολίνο.

Τι μπορούμε να κάνουμε: Ποιο έργο, ποια αποστολή μπορούμε να αναλάβουμε ως φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, συγγραφείς, καλλιτέχνες: Ποιο έργο *ρεαλιστικό*, δηλαδή συλλογικά *πραγματοποιησιμο* και εφοδιασμένο με κάποιες πιθανότητες να είναι *αποτελεσματικό*. Πρώτος στόχος ενός *μετρημένου* προγράμματος διανοητικής εργασίας, «να επανακάμψουμε στα πράγματα καθ' εαυτά», όπως έλεγε ο Husserl σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα, και, προς τούτο,

να υποβάλουμε την πολιτική γλώσσα και κυρίως τις λέξεις που δηλώνουν *συλλογικότητες* (λαός, έθνος, εθνικό, κ.λπ.) σε μια ριζική κριτική. Όπως κατέδειξα με αφορμή τον Heidegger, η κοινή γλώσσα μας, και πολύ περισσότερο η λεγόμενη *λόγια γλώσσα* γέμει *πολιτικής οντολογίας*. Στο παρελθόν, όσοι υιοθετούσαν μία *κριτική* θέαση του κοινωνικού κόσμου, από τους μαρξιστές μέχρι τη Σχολή της Φρανκφούρτης, ήταν οι μεγαλύτεροι παραγωγοί εννοιών φορτισμένων με πολιτική οντολογία. Στο εξής πρέπει η κριτική να στραφεί πρωτίστως στις λέξεις της κριτικής. Είναι αυτό που ονομάζω αρχή του *αναστοχασμού*. Αυτό δε να μην εκληφθεί ως προτροπή σε μιαν απλή ανακλαστική επιστροφή του γινώσκοντος υποκειμένου στον εαυτό του σύμφωνα με την παράδοση της φιλοσοφίας του υποκειμένου. Πρόκειται για μια γνήσια *κοινωνιο-ανάλυση* που

δεν μπορεί παρά να είναι *συλλογική*. Η διανοητική ζωή (και χωρίς αμφιβολία και η πολιτική ζωή) θα άλλαζαν ουσιαστικά, αν κάθε ομιλητής, εγώ ο ίδιος αυτή τη στιγμή, καθένας από αυτούς που θα μιλήσουν σήμερα το απόγευμα, ένιωθε *αδιάκοπα εκτεθειμένος* σε μια κριτική που θα αποσκοπούσε να συλλάβει όχι μόνο τους λόγους της ομιλίας του αλλά και τις *πιθανές αιτίες*, τους ασυνείδητους κοινωνικούς προσδιορισμούς, τις διαθέσεις και τα συμφέροντα που συνδέονται με την κατοχή μιας συγκεκριμένης θέσης στον κοινωνικό κόσμο και, ειδικότερα, όταν πρόκειται για διανοούμενους, στον κόσμο των πανεπιστημίων και της διανόησης.

Πρέπει να σταθούμε σ' αυτό το σημείο. Θα με κατηγορήσουν το δίχως άλλο για κοινωνιολογισμό, για αναγωγισμό, και θα με θεωρήσουν ένοχο υποβιβασμού του λόγου. Το έχω πει και ξαναπει εκατό

φορές, ενάντια σε όλες τις μορφές του *ορθολογικού απολυταρχισμού* – ο πλέον φωτισμένος εκπρόσωπος του οποίου είναι σήμερα ο Habermas –, ο λόγος είναι εξ ολοκλήρου ιστορικός και δεν μπορούμε παρά να εργαζομαστε για να δημιουργήσουμε τις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες θα μπορέσει να εκτυλιχθεί. Είναι αυτό που ονομάζω *Realpolitik* του λόγου. Ο Réguy έλεγε: «Ο Καντ έχει καθαρά τα χέρια, αλλά δεν έχει χέρια». Μια κάπως επιπόλαιη φράση, που όμως ισχύει πλήρως για όλους τους υπέρμαχους της υπερβατολογικής ψευδαισθήσης.

Το να αγωνίζεται κανείς για τον λόγο, για τη μη διαστρεβλωμένη επικοινωνία που καθιστά δυνατή την έλλογη ανταλλαγή επιχειρημάτων κ.λπ., σημαίνει να αγωνίζεται, πολύ συγκεκριμένα, ενάντια σε όλες τις μορφές βίας και πρώτα απ' όλα ενάντια στη *συμβολική βία*. Πρέπει να εργαζομαστε αποφασιστικά, συλλογικά, για να φέρουμε στο φως τους μηχανισμούς αυτής της ύπουλης βίας, που

ασκείται μέσω του ανταγωνισμού για την κατάκτηση θέσεων, τιμών, τίτλων, ενός ανταγωνισμού που προσφέρεται ευκρινέστατα προς παρατήρηση, εδώ ακριβώς, αυτή τη στιγμή, σ' αυτή τη χώρα.

Σκέφτομαι ότι το καθ' εξοχήν όπλο του *κριτικού αναστοχασμού* είναι η ιστορική ανάλυση: παραδόξως η μεθοδική ιστορικοποίηση των εργαλείων της έλλογης σκέψης (κατηγοριών της σκέψης, αρχών ταξινόμησης, εννοιών, κ.λπ.) είναι ένα από τα πιο ισχυρά μέσα για να τα αποσπάσουμε από την ιστορία. Ο Popper μιλούσε, χωρίς καμία σπίνεση, για τη φτώχεια του ιστορισμού: πείθομαι όλο και περισσότερο ότι πρέπει να μιλάμε για τη *φτώχεια του ανιστορισμού*: πλήθος από τις πιο καθαρές θεωρητικές διαμάχες μας υπάρχουν και συντηρούνται μόνο και μόνο επειδή φέρνουν αντιμέτωπες αποϊστοριοποιημένες έννοιες, προϊόντα του μετασχη-

ματισμού των ιστορικών κατασκευών σε διστορική ουσία.

Η σκέψη μου σας φαίνεται το δίχως άλλο αφρημένη. Φοβάμαι μήπως με θεωρήσετε υπερβολικά συγκεκριμένο ή ίσως και κάπως πεζό, αν μεταφέρω αυτές τις σκέψεις στο πεδίο της καθημερινής πρακτικής. Θα ήθελα πράγματι να προσεγγίσω σιγά σιγά τα πράγματα καθ' εαυτά. Κι αυτό χρησιμοποιώντας την ελευθερία – ή την ανευθυνότητα – που μου παρέχει η θέση μου ως ξένου, η οποία με εκθέτει στην αφέλεια και στην αντιπαθητική επιτήδευση του διδασκασιμού.

Μιλούσα πριν από λίγο για τη φτώχεια του ανιστορισμού. Φτώχεια διανοητική και ηθική. Σκέφτομαι για παράδειγμα ότι η χρήση που γίνεται από ορισμένους της αναφοράς στο παρελθόν, ιδίως στις διαμάχες σχετικά με τους διανοούμενους της πρώην Ανατολικής Γερμανίας, είναι μια τέλεια απεικόνιση όλων όσων έχει φέρει στο φως η

κοινωνιολογία των διανοουμένων, η οποία συχνά εγκυβύσσεται για ιστορικό πεσιμισμό: πώς να μη δει κανείς τον ρόλο των ιδιαίτερων συμφερόντων στις πρακτικές και στα επιχειρήματα όλων εκείνων που κάνουν μια *ζταντοφική* (ή *μακαρθική*) *χρήση της καταγγελίας του ζταντοφισμού προκειμένου να καταλάβουν τα οφίκια στην Ανατολική Ευρώπη, αναπαράγοντας έτσι αυτό που καταδικάζουν;*

Οι επαναστατικές κρίσεις προσφέρουν συχνά το θέαμα παρεμφερών εναλλαγών της κακοπιστίας (με τη σαρκική έννοια του self-deception). Πρέπει να ξαναδιαβάσουμε τον Robert Darnton σχετικά με το ρόλο των ησόνων διανοουμένων της Γαλλικής Επανάστασης. Και όσοι σπεύδουν σήμερα να κρίνουν και να καταδικάσουν, δίχως να καταλάβουν, πρέπει να ξαναδιαβάσουν επίσης αυτά που πολύ πρόσφατα έγραφε ο Αμερικανός ιστορικός, σχετικά με τους μηχανισμούς της λογοκρισίας στην Ανατολική Γερμανία: και να αναλογιστούν τη φράση με την οποία κλείνει την περιγραφή της συνάντησής του με δύο «λογοκριτές» της ΛΔΓ: «αλλά είχα επίσης πλήρη συνείδηση ότι τίποτα δεν ήταν απλό σ' αυτόν τον παράξενο κόσμο που βρίσκεται από την άλλη πλευρά του τείχους». (Θα μπορούσα επίσης να παραθέσω το μικρό βιβλίο *Peurs blanches* [Λευκοί φόβοι], όπου ο Bohumil Hrabal διηγείται, με μεγάλη διαύγεια και θάρρος, τα συναπαντήματά του με τους λογοκριτές του).

Τα όπλα της επιστημονικής ανάλυσης, η οποία καταπιάνεται με διστορικές σταθερές, είναι αναντικατάστατα για να ξεφύγουμε από τη λογική της καταγγελίας. Η καταγγελία, με όλα τα συμβολικά και πρακτικά οφέλη που επιφέρει, προϋποθέτει την αποϊστορικοποίηση και την άγνοια των ιστορικών συνθηκών δυναμότητας της διαφοράς ή, πιο απλά, την άρνηση να κατανοηθούν οι συμπεριφορές συσχετιζόμενες με τις κοινωνικές συνθήκες που τις καθιστούν δυνατές και ενίοτε αναπόφευκτες.

Κατά συνέπεια, μου φαίνεται πως είναι ιδιαίτερα επείγουσα, στον τομέα της διανοητικής εργασίας, η ανάλυση του σοβιετισμού (για να μην πω του κομμουνισμού ή του σοσιαλισμού) στις διαφορετικές μορφές που πήρε στα διάφορα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Θεωρώ ότι πρέπει να συσταθούν ομάδες αποτελούμενες από ερευνητές των δύο Γερμανιών και να προσπαθήσουν να κατανοήσουν κοινωνιολογικά τη γενικευμένη διαστροφή που γέννησαν τα καθεστώτα σοβιετικού τύπου. Μια τέτοια συλλογική δουλειά έχει ξεκινήσει στο Παρίσι, και Γάλλοι, Ρουμάνοι, Ούγγροι και Ρώσοι αναλύουν τις Σχολές του κόμματος, τη λογοκρισία, ή πιο συγκεκριμένα, τις σχέσεις μεταξύ διανοουμένων και λογοκριτών.

Θα με κατηγορήσετε ίσως για επιστημονισμό, αλλά θα επιθυμούσα

να βρίσκομαι στο Βερολίνο για να πάρω μέρος σε μια συστηματική, και γι' αυτό απελευθερωτική, ανάλυση της *οιονεί πειραματικής κατάστασης* που προσφέρεται εδώ σε όποιον θέλει να μελετήσει τις στρατηγικές που υιοθετήθηκαν ανάλογα με την εθνική ένταξη (Ανατολή/Δύση), τον επιστημονικό κλάδο, την ηλικία και την κοινωνική θέση. Όχι για να επιμερίσω κατηγορίες και εγκώμια, σε μια λογική δίκης, λογική στην οποία ενδίδουν τόσο συχνά οι ιστορικοί. Αλλά, για μια ακόμη φορά, προκειμένου να καταλάβω, να εξηγήσω τους λόγους. Και να υπενθυμίσω σ' αυτούς που κρίνουν και καταδικάζουν ότι εκείνοι τους οποίους καταδικάζουν είναι όμοιοί τους, αλλά όμοιοί τους με εξαίρεση την ιστορία, αυτό δηλαδή που θα μπορούσαν να είχαν γίνει αν είχαν βρεθεί κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί πρέπει να ιστορικοποιούμε. Είμαι μεταξύ εκείνων στη Γαλλία που σκανδαλίστηκαν όταν έμαθαν ότι οι Γερμανοί ειρηνιστές φώναζαν «καλύτερα κόκκινος παρά νεκρός»

και έκανα τα πάντα, μαζί με πολλούς άλλους, για να σπάσει η συμβολική απομόνωση των διανοουμένων των ανατολικών χωρών. Κι αυτό μου δίνει μεγαλύτερη ελευθερία να κρίνω κάπως αυστηρά εκείνους που κρίνουν τόσο αυστηρά όσους δεν είχαν άλλη επιλογή απ' το να είναι κόκκινοι παρά νεκροί.

Οι Γερμανοί αντιμετώπισαν με πολύ θάρρος – ίσως και να μην είχαν άλλη επιλογή – το ιστορικό τους παρελθόν. Και δεν μετράμε τις εργασίες που φέρνουν στο φως τους ιστορικούς μηχανισμούς που οδήγησαν στην ιστορική φρενίλα. Πρέπει σήμερα να αντιμετωπίσουμε, με το ίδιο θάρρος, το παρελθόν και το παρόν. Το ζήτημα δεν είναι πλέον να σκεφτόμαστε το όλον ή να τα σκεφτόμαστε όλα – αλλά να σκεφτόμαστε ακατάπαυστα τα όρια της σκέψης. *Περισσότερο από ποτέ, η κριτική κοινωνιολογία των διανοουμένων είναι ο προκαταρκτικός*

όρος για κάθε έρευνα και για κάθε πολιτική δράση των διανοουμένων. Μόνο οι διανοούμενοι που δεν έχουν αυταπάτες για τους διανοούμενους μπορούν να αναλάβουν μια «υπεύθυνη» και αποτελεσματική διανοητική δράση.

Οφείλουμε να *συνεχίσουμε* και να *γενικεύσουμε* την *εργασία της ιστορικής «ανάμνησης»* (anamnese). Για να αποφύγουμε να γίνουμε μαριονέτες του παρελθόντος, δηλαδή του ασυνείδητου (Ο Ντυρκαίμ έλεγε: «το ασυνείδητο είναι η ιστορία»), οφείλουμε όλοι να επανοικειοποιηθούμε αυτό το παρελθόν. Η ρητορεία της ενότητας προσπαθεί να καλύψει το γεγονός ότι το *τείχος* έπαψε να υπάρχει ως φυσική και πολιτική πραγματικότητα, αλλ' ότι εξακολουθεί να υπάρχει μέσα στα μυαλά των ανθρώπων ως *αρχή θέσης και διαίρεσης*. Είχα πει το 1989, σε μια συνέντευξη στο *Spiegel* (που δεν είχε

δημοσιευτεί τότε, επειδή χωρίς αμφιβολία είχε φανεί υπερβολικά απαιδιόδοξη μέσα στην ευφορία της επανένωσης, αλλά δημοσιεύτηκε αργότερα), ότι όπως η επαρχία της Vendée παραμένει πάντοτε χωρισμένη από την υπόλοιπη Γαλλία, δύο αιώνες μετά τη Γαλλική Επανάσταση, με ένα αόρατο σύνορο, έτσι και οι δύο Γερμανίες θα παραμείνουν διαρκώς χωρισμένες. Μπορούμε να δούμε, στη δεύτερη επέτειο της επανένωσης ότι οι έξι μπορούν για πολλά χρόνια να επιβιώνουν των κοινωνικών συνθηκών που τις παρήγαγαν. Κυρίως όταν βρίσκουν ερείσματα στις αντικειμενικές συνθήκες (με το συνονθύλευμα της ανεργίας, της περιφρόνησης των «δουτικών», της Abwicklung ή «κάθαρσης» κ.λπ.).

Θα πρέπει πάντως να προσέξουμε όταν κατεδαφίζουμε αυτό το νοητικό τείχος μην καταλήξουμε να υψώσουμε άλλα στη θέση του. Αναλογίζομαι όλα εκείνα τα ιστορικά τείχη που συχνά οικοδομούνται από τους διανοούμενους, και όλως ιδιαίτέρως από την «προλεταριοειδή inteligenzia», την κατ'εξοχήν επικίνδυνη τάξη, η οποία χωρίζει τα έθνη, αυτές τις «φαντασιακές κοινότητες», που γίνονται στο τέλος πραγματικότητες. Και σ' αυτήν την περίπτωση, το αποτελεσματικότερο όπλο εναντίον εκείνης της μορφής φετιχισμού που είναι ο εθνικισμός είναι η ιστορία αλλά μια ιστορία κριτική (κριτική με την έννοια που δίνει η Σχολή της Φρανκφούρτης αλλά και με την καντιανή έννοια), δηλαδή μια ιστορία αναστοχαστική, που γίνεται η ίδια αντικείμενο του εαυτού της και υποβάλλει στην ιστορική ανάμνηση την δοξαστική ιστορία και την ιστορία-δημιουργό φετίχ (σκέφτομαι ιδίως την ιστορία της λογοτεχνίας στην παραδοσιακή της μορφή, η οποία αποτελεί ένα από τα θεμέλια του εθνικού και εθνικιστικού συρμού και της επιβολής της πίστης στην «εθνική ταυτότητα» αλλά θα μπορούσαμε να πούμε το ίδιο, ή σχεδόν, για την ιστορία των άλλων τεχνών καθώς και την ιστορία της φιλοσοφίας).

Αυτή την ιστορία-δημιουργό φετίχ πρέπει να υποκαταστήσουμε με μια κριτική ιστορία, προσανατολισμένη προς την διερεύνηση των ιστορικών εκείνων υπερβατολογιών που είναι οι ιστορικές κατηγορίες της νόησης (πρέπει εδώ να συμπιλιώσουμε, και είναι δύσκολο όχι τόσο για λόγους θεωρητικούς όσο για λόγους κοινωνικούς, την ντυρακιμική με τη καντιανή παράδοση, όπως αντιπροσωπεύεται κυρίως από τον Cassirer). Θα μπορούσαμε έτσι να δείξουμε ότι η ιστορική αντίθεση μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας έχει χρησιμεύσει ως βάση (ασυνείδητη, απωθημένη) για έναν αριθμό μεγάλων αντιπαραθέσεων (για παράδειγμα κουλτούρα/πολιτισμός, κ.λπ.) τα θεμέλια των οποίων δεν είναι παρά ιστορικά και οι οποίες έχουν συ-

γκροτηθεί ως καθολικές αρχές. Το ζήτημα είναι να αποφευχτοποιήσουμε αυτές τις μεγάλες αντιθέσεις ή, πράγμα που τελικά είναι το ίδιο, να τις αποπολιτογραφίσουμε. Θα πάρω εδώ το παράδειγμα μιας από τις πιο κεντρικές – κατά τη γνώμη μου τουλάχιστον – αντιγνωμίες, αυτήν που χωρίζει τον ιμπεριαλισμό του οικονομικού, που προέρχεται από τους φιλοσόφους της Aufklärung και της Γαλλικής Επανάστασης και τον εθνικό λαϊκισμό, που συνδέεται κατά τη γνώμη μου με το όνομα του Herder, αλλά είναι παρών σε μια ολόκληρη λογοτεχνική και φιλοσοφική παράδοση της Γερμανίας μέχρι τον Heidegger. Είναι σημαντικό να δούμε ότι η σκέψη του Herder, και, γενικεύοντάς το, η σκέψη τύπου Herder, στον Heidegger κυρίως, εί-

ναι, όπως πολλές συντηρητικές σκέψεις (όπως π.χ. του Burke), μια αντίδραση στη σκέψη γαλλικού τύπου, σε ό,τι «επαναστατικό», προοδευτικό, οικονομικό έχει αυτή η σκέψη, αλλά και μια αντίδραση (όχι απαραίτητα αντιδραστική) σ' έναν ιμπεριαλισμό ή εθνικισμό που (όπως βλέπουμε καθαρά στις αποικιακές επιχειρήσεις της Γαλλίας) επικαλείται το οικονομικό (τα δικαιώματα του ανθρώπου, κ.λπ.) προκειμένου να επιβληθεί. Υπάρχει κάτι το ελαφρώς ανησυχητικό (για μένα τουλάχιστον) στη σκέψη χερντεριανού τύπου και σε έννοιες όπως «το πνεύμα του λαού», «η ψυχή του λαού», που εγκαθιδρύουν ένα είδος αντι-οικουμενικού οργανικισμού ή στην εξύμνηση της γλώσσας ως συμπύκνωσης της εμπειρίας και της αυθεντικότητας των εθνών, δηλαδή ως πιθανό θεμέλιο εθνικών διεκδικήσεων ή εθνικιστικών προσαρτήσεων. Και, χωρίς να αποδίδουμε στην επιστημονική διαλεύκανση και στη συνειδητοποίηση μια δρατικότητα που σίγουρα δεν έχουν («Δεν υπάρχει μια εγγενής δύναμη της αληθινής ιδέας», έλεγε ο Σπινόζα), μπορούμε να ελπίζουμε ότι αν οι Γερμανοί συνειδητοποιήσουν την αμφιλογία της

χερντεριανής παράδοσης η οποία περιοδικά αναδύεται, αλλά και το γεγονός ότι αυτή η αμφιλογία είναι θεμελιωμένη στην αμφιλογία της Aufklärung γαλλικού τύπου – αμφιλογία που διαφεύγει τόσο από τους υπέρμαχους όσο και από τους πολέμιούς της –, θα είναι οπωσδήποτε λιγότερο ανησυχητικοί και για τους εαυτούς τους και για τους άλλους. Και, παρομοίως, οι Γάλλοι διανοούμενοι θα μπορούν να δώσουν στον οικουμενισμό τους όλη του τη δύναμη, αν καταφέρουν να τον απογυμνώσουν από κάθε ασυνείδητο υπόσπρωμα μερίκευσης (particularisme), δηλαδή από κάθε λιγότερο ή περισσότερο ωραιοποιημένο εθνικισμό, που δημιουργεί για παράδειγμα την αμφιθυμία της τωρινής τους συνδρομής στην οικοδόμηση της Ευρώπης.

Αυτές οι κάπως αφηρημένες και θεωρητικές σκέψεις βρίσκονται

στα θεμέλια της *Liber* και, πιο συγκεκριμένα, της ενότητας που φέρει τον τίτλο «Ευρωπαϊκή Εθνογραφία», όπου δημοσιεύονται κείμενα που αποσκοπούν να καταστήσουν ορατές κάποιες από τις παραδόσεις ή τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις οι οποίες είναι ουσιαστικά στοιχεία των εθνικών ασυνείδητων, δηλαδή τις ιδιαιτερότητες ή τις μερικεύσεις που προκύπτουν από την ιστορία και που τις ανάγουμε συχνά σε κάποιες φυσικές ιδιότητες, τους «εθνικούς χαρακτήρες».

Υπό τον όρο, λοιπόν, ότι θα εργαστούν αδιάκοπα γι' αυτή την ιστορική εξερεύνηση του ιστορικού τους ασυνείδητου, οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς και οι επιστήμονες θα μπορούσαν να δώσουν ακίνδυνα και για τους ίδιους και για τους άλλους, τη μάχη για την οποία είναι οι καλύτερα εξοπλισμένοι, το συμβολικό αγώνα ενάντια στη συμβολική βία. Σ' αυτούς πράγματι επαφίεται να σφρηλατήσουν τα εργαλεία της άμυνας και της κριτικής ενάντια σε όλες τις μορφές συμβολικής εξουσίας που έχουν

γνωρίσει τρομακτική ανάπτυξη, τόσο στο σύμπαν της οικονομίας όσο και στον κόσμο της πολιτικής – σε βαθμό που η κριτική σκέψη έχει υστερήσει σε πολλούς πολέμους. Σ' αυτούς επίσης επαφίεται να δώσουν μια συμβολική ισχύ στην κριτική της συμβολικής βίας (βρίσκοντας ερείσματα προς τούτο σε καλλιτέχνες όπως ο Hans Haacke, οι οποίοι ξέρουν να θέτουν όλα τα μέσα της καλλιτεχνικής επινοητικότητας στην υπηρεσία αποκαλυπτικών πράξεων).

Μπορούν επίσης, χωρίς να ξαναδημιουργήσουν το μύθο του οργανικού διανοούμενου, να παύσουν το ρόλο των δημόσιων γραφείων, αποφασισμένων στο να βοηθήσουν να αποκτήσουν πρόσβαση στον χώρο δημοσιότητας οι ιδιωτικοί λόγοι όσων στερούνται λόγο δημόσιο. Μίλησα ξεκινώντας για ένα πρόγραμμα μετρημένο. Σκέφτομαι ότι

η πρώτη προϋπόθεση μιας ρεαλιστικής δράσης είναι η γνώση των ιδίων της των ορίων. Οι διανοούμενοι μπορούν να αντιπροσωπεύουν μιαν αδιαφιλονίκητη δύναμη, μια κριτική εξουσία, μια αντιεξουσία, με την προϋπόθεση να αγωνίζονται συλλογικά για να εξασφαλίσουν τον έλεγχο επί των παραγωγικών τους εργαλείων (ενάντια στις οικονομικές και πολιτικές εξουσίες) και επί της αξιολόγησης των προϊόντων τους (ενάντια στη δημοσιογραφία). Και σ' αυτό το σημείο η διεθνής αλληλεγγύη, βασισμένη στη δημιουργία υπερεθνικών εργαλείων ανταλλαγής και επικοινωνίας, μπορεί να παίξει έναν αποφασιστικό ρόλο απελευθερώνοντας τα πολιτισμικά προϊόντα από τις αρνητικές επιπτώσεις που συνδέονται με το κλείσιμο των εθνικών πολιτισμικών και γλωσσικών πεδίων και με τις επιπτώσεις κυριαρχίας που ασκείται από τις πολιτικές, οικονομικές και

πολιτισμικές (πανεπιστημιακές κυρίως) εξουσίες σε εθνική βάση. Γνωρίζουμε από την εμπειρία ότι οι ελεύθεροι διανοούμενοι έχουν βρει συχνά καταφύγιο στο εξωτερικό: στις Κάτω Χώρες την εποχή της απολυταρχίας, στη Γαλλία, όπου τον 19ο αιώνα γεννήθηκαν πολλά κινήματα της πρωτοπορίας, λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά όσο και πολιτικά, στην Αγγλία ή στις Ηνωμένες Πολιτείες τον καιρό της ανόδου του ναζισμού. Το εξωτερικό είναι συχνά ο τόπος της ελευθερίας, της ετεροδοξίας, της ρήξης και είναι μέσα από τον αγώνα για την ενοποίηση του παγκόσμιου διανοητικού πεδίου και την άρση όλων των εμποδίων από την διεθνή διακίνηση των πολιτισμικών δημιουργιών και των προϊόντων τους που οι διανοούμενοι μπορούν να συνεισφέρουν τα μέγιστα στην πρόοδο της ελευθερίας και του λόγου.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Έφη Γιαννοπούλου
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης-
Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Ειδική έκδοση της επιθεώρησης *Liber*. Ομιλία προς τους φίλους της *Liber* που έγινε στο Βερολίνο στις 2 Οκτωβρίου 1992, δεύτερη επέτειο της κατάρρευσης του τείχους.